

O POLBO E A SÚA PESCA EN ONS

Por: Ricardo Arnaiz Ibarrondo¹

INTRODUCCIÓN: PASO DUNHA COMUNIDADE AGRÍCOLA A MARIÑEIRA

Nun interesante traballo, publicado nesta revista, comentaba Francisco Calo Lourido² que: “Para un profano, a ocupación exclusiva dun illán tiña que ser necesariamente a pesca, cando en realidade ao que se dedicaron inicialmente foi á agricultura e ao pastoreo”. E con respecto á Illa de Ons, no mesmo artigo, dicía: “Cando se fala dos mariñeiros de Ons, estase a falar dun fenómeno moi recente, non anterior á instalación na Illa dun almacén de salga na época do Marqués de Valladares e, a partires de aí, xa no século XX, baixo a posesión de Riobó e o seu monopolio do polbo”. E así foi, revisando a pouca documentación escrita existente, vemos como antes do século XIX, de Ons só se fala de preitos, litixios, querelas,..., entre os supostos donos da Illa e persoas que ían a Ons para traballar as terras ou para pastoreo sen ningún tipo de permiso. Cando xa no ano 1810 se pretende fortalecer Ons para resgardar a rías de posibles ataques foráneos e tendo o goberno dificultades económicas para levar a cabo as obras necesarias, deciden dividir a Illa en parcelas para a súa dedicación agrícola-gandeira. E así, dos anos que van de 1810 a 1833, a Illa vai recibir unha chea de familias que, a carón das supostas obras de defensa, van traballar as terras illáns baixo o pago dun canon. A partir de 1833, cando aluga o Marqués de Valladares un pequeno almacén preto do peirao para dedicalo á salgadura³, é o momento en que os illáns comezan a súa andaina pesqueira, primeiro traballando nas embarcacións que faenaban e vendían sardiña na salga de Ons e despois, nas súas propias embarcacións, pequena dorna polbeira, aínda que non dedicándose á sardiña, senón á pesca que mellor dominaban, a do polbo, que abundaba nas súas augas e que pescaban dende sempre para autoconsumo. A pesca da sardiña requiría unhas embarcacións adecuadas, máis grandes e difíciles de varar nas súas praias, cun complicado aparello do que descoñecían o seu manexo e unha experiencia que non posuían. Sen embargo, os pescadores que ían a Ons a vender sardiña, no intre de marchar, compraban aos mariñeiros, ao lado de produtos agrícolas para levar, tamén polbo e outros produtos pesqueiros (mariscos segundo a tempada), o que fixo que os illáns, cada vez máis, se dedicaran e se especializaran na pesca do polbo. A experiencia adquirida na pesca deste cefalópodo e a fama que adquiriu pola súa calidade, fixo que a familia Riobó durante os anos 1919-1936 mercaran a Illa de Ons e montaran unha sociedade mercantil dedicada á compra e venda de polbo, transformando a antiga fábrica de salga, nun secadoiro de polbo, aínda que, congro, mariscos e outros peixes, segundo a época do ano, tamén eran pescados e adquiridos. A partires de 1920 a pesca do polbo foi o principal motor que fixo cambiar a economía illán, pasando dunha colectividade agrícola-gandeira cunha pesca de autoconsumo a unha comunidade pesqueira cunha agricultura de autoconsumo utilizada, na súa maioría, para o pago da renda que estableceron os donos, sobre todo en millo. Coa morte de Didio Riobó, último dono de Ons, esta pasa a ser administrada pola familia Massó, que impón, aínda que xa comezara uns anos antes, o pago da renda agrícola en cartos, co que a pesca vai ser o único medio para conseguilos. A Illa de Ons, vai a ser o principal viveiro e caladoiro de polbo da ría de Pontevedra e os illáns os maiores especialistas na súa pesca, utilizando para a súa captura, ao lado da Dorna Polbeira, as especialidades de <ir á Seca>, <ao Visto>, <ao Espello> e <a Raña>, sendo en todas elas uns verdadeiros expertos.

ARTES DE PESCA PARA POLBO

Dende que os mariñeiros teñen memoria o polbo apañábase en Galicia con bicheiro a pé buscando os laños entre as rochas na baixamar. A flote axudábanse dun espello, ou caixa con unha cara de cristal, para ver mellor os fondos a tres ou catro metros de profundidade e poñendo “ollos de polbo” para distinguir a este mimético animal do resto do seu entorno.

¹ Agradecemento a Tino Pardellas pola súa contribución, neste artigo, sobre a historia da pesca en Ons e polas suxestións sobre o documental.

² Francisco Calo Lourido. “O extraño das illas é que haxa pescadores”. Revista AUNIOS nº 18. Páxs. 60-62. Asociación Cultural Pineiróns. 2013.

³ Para máis información. Arturo Sánchez Cidrás. “As fábricas de salga en Ons”. Revista AUNIOS nº 19. Páxs. 6-14. Asociación Cultural Pineiróns. 2014.

Outra modalidade moi empregada era a da raña (**figura 1**) formada por un ou dous anzois amarrados a unha pedra plana, as veces de cor branca para chamar máis a atención do polbo, na que se suxeita un cangrexo ou mesmo unha nécora. A raña, normalmente dous, vaise arrastrando polo fondo mediante un cordel ou tanza que se fai pasar polos toletes dos remos e ata as mans. Paseniñamente, vogando amodo, o polbo vese atraído pola raña e o seu cebo e abrázase a el. Cando o mariñeiro sente o aumento de peso na raña vira lentamente o aparello ata a superficie e apaña o polbo con un trueiro antes de que se desprendá del.

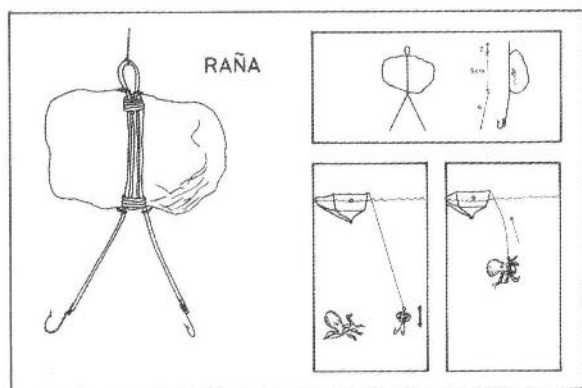

Figura 1.- Raña ou tamén chamado cotelo. Átase un cangrexo á pedra e arrástrase polo fondo para enganar ao polbo que se abraza a el e poder ser izado ata a embarcación.

Nos anos 50 empezaron a difundirse as nasas de madeira feitas de eucalipto e piñeiro e mesmo a finais dos 70 eran as máis abundosas. Aínda existe hoxe en día unha fábrica de nasas de madeira en Muxía que as comercializa coma entón desmontadas e é o comprador quen ten que montalas (coma Ikea) cravos aparte. Habíaas de ferro pero dedicábanse a especies coma o camarón e a nécora pois tiñan unha estrutura máis ben débil e non podían ser caladas nos caladoiros nos que abundaba o polbo xa que dobraban pola forza do mar. Ademais as de madeira eran máis baratas. A partires destas datas, nos 80's, e ata a actualidade as nasas de aceiro con unha estrutura moito máis forte foron substituíndo ás de madeira para traballar ao polbo e quedaron as de madeira para a nécora nas Rías Baixas. A nasa é un arte pouco selectivo pois atrapa toda clase de especies, pero ten a vantaxe de que as que entran nela non se danan e poden ser liberadas ao mar vivas, xa sexa porque non dan a talla ou ben porque non interesan polo seu pouco ou nulo valor comercial (e as que atrapa o polbo ao entrar na nasa que as captura facilmente nese estreito espazo de onde non poden escapar). Na actualidade a pesca do polbo exercece principalmente con nasa sendo o bicheiro e a raña case anecdóticos quedando reservados para os mariñeiros xubilados. Así e todo un destes pode facer xornadas de ducias de quilos de polbo dado o seu coñecemento dos laños onde se atopan estes animais.

A faena está legalmente regulada tanto no seu horario coma no número de nasas que pode empregar cada embarcación con permiso para elo (hai aproximadamente 1.500 licencias na actualidade en toda Galicia) e dependendo do tamaño do barco. O traballo ten que ser diúrno e o número máximo de nasas é de 350 (e feita a lei, feita a trampa). Na maioría da costa

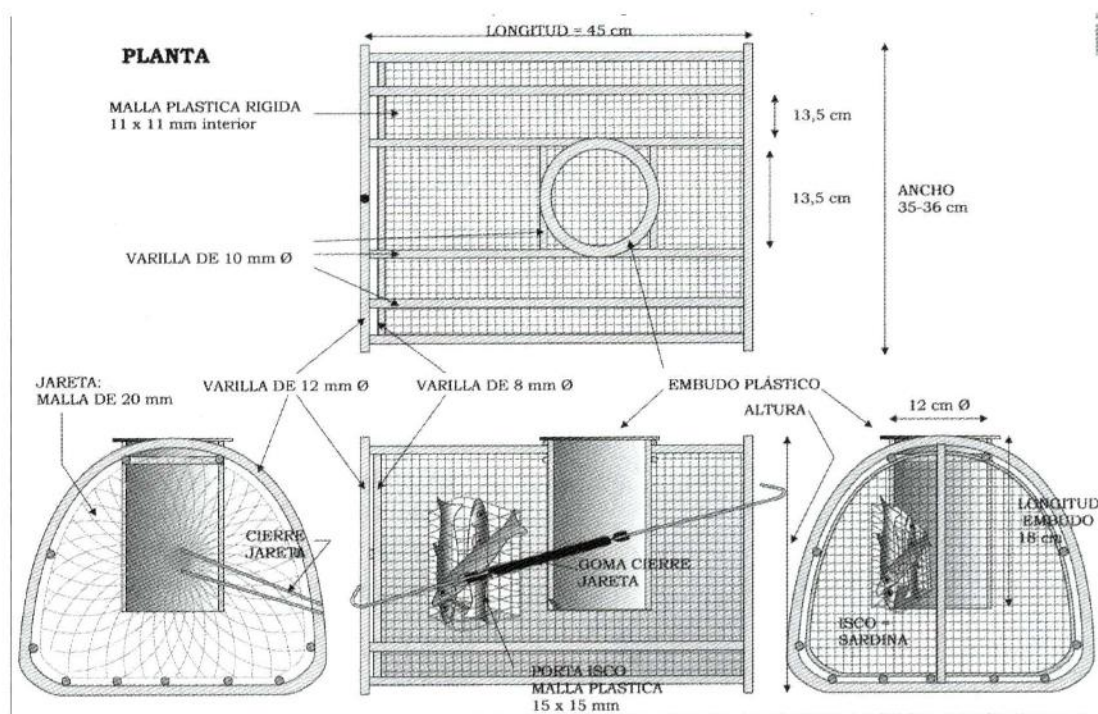

Figura 2.- Nasa de aceiro para polbo empregada en toda Galicia

as nasas deben ser transportadas a porto no fin de semana. A faena habitual non supera as 8 horas dende a saída de porto ata a volta a terra agás nos barcos máis grandes.

É habitual deixar as nasa caladas durante a noite e ir a levantalas a primeira hora facendo logo lances coas mesmas nasas cada dúas ou tres horas. As nasas trabállanse en conxuntos ou caceas ou riceiros de 20 a 40 unidades amarradas mediante un cabo ou rabiza a outro cabo máis forte ou liña nai. Os extremos das caceas deben identificarse con boias de sinalización co nome e folio da embarcación.

As nasas constan dunha estrutura case que cilíndrica externa de ferro (ou madeira) que protexe á malla que vai por dentro. Nun lado leva una xareta que permite abrir e pechar a nasa para extraer as presas. Normalmente o cebo, que é peixe de baixa cotización introdúcese nunha bolsiña de malla de 1 cm de luz ou menos, para que o polbo non a poda levar fóra da nasa para devorala noutro sitio (*figura 2*).

O polbo pode entrar e saír da nasa ao seu antollo a través do embude situado na parte superior da nasa ou boca que en realidade non é un embude senón un tubo cilíndrico. Hai que recordar que o polbo non traga as presas enteiras senón que debe tallalas en anacos pequenos co seu pico de loro. O esófago polo que debe pasar o alimento dende a boca ata o estómago é estreito e está rodeado polo cerebro. É un animal que pódese dicir ten a boca nas axilas (*figura 3*).

Figura 3 – Polbo macho amosando as súas ventosas agrandadas.

En canto ao rendemento das nasas pódese dicir que oscila moito dunhas épocas do ano a outras e dun ano para outro. Sen embargo pódese considerar un bo rendemento cando se precisan seis nasas para extraer un quilo de polbo comercial. A época peor para a pesca é o verán cando as femias está coidando as postas de ovos nos seus laños e non se alimentan. Nesta época non se sabe aínda se hai tamén algún fenómeno migratorio implicado.

PRODUCCIÓN

As descargas de polbo nos portos galegos rolda en termo medio as 2.500 tn anuais de acordo co Servizo de Información Pesqueira da Xunta de Galicia entre 2001 e 2017, con un máximo de 4.200 tn en 2010 e un mínimo de 1.750 tn en 2015. Sen embargo nos rexistros da *Dirección General de Pesca Marítima* dos anos 1961-79 figuran cantidades que cuadriplican e incluso quintuplican as cantidades actuais. Permítaseme a licenza de poñer en interdicto estas últimas cifras. Non teño modo de investigalo pero me temo que aquelas estatísticas da DGPM englobaban descargas doutros caladoiros. Doutra parte

dubido que coa flota existente naqueles anos e a súa dotación de motorización e haladores puideran desenvolver un esforzo pesqueiro que permitira pescarse semellantes cantidades de polbo aínda que as houbera no caladoiro

A evolución das descargas de polbo amosan variacións moi importantes interanuais (*figura 4*) probablemente debido á estratexia reprodutiva deste cefalópodo de vida curta e da variabilidade do afloramento (upwelling) costeiro que abona a cadea trófica das costas galegas. Na serie 2001-17 non se observa tendencia ningunha ni en diminución nin en aumento.

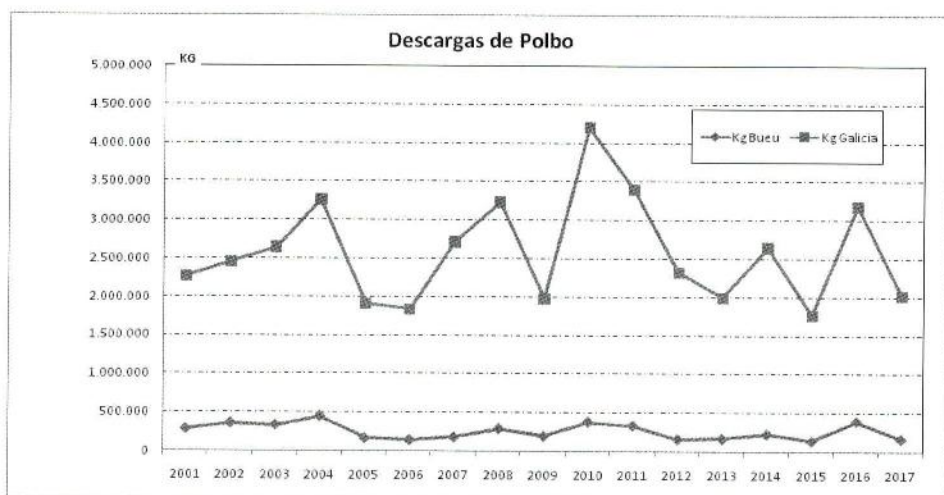

Figura 4 – descargas de polbo en todas as lonxas de Galicia agrupadas e na de Bueu.

Os datos dispoñibles na web de pescadegalicia.com non permiten desagregar a información polo que se presentan agrupadas todas as vendas de todos os barcos que venden nelas. Cada embarcación pode vender na lonxa que prefira dependendo das súas preferencias ou da cotización. Por exemplo a lonxa de Bueu recibe a pesca de embarcacións doutras lonxas da ría de Pontevedra e probablemente doutras rías xa que é a terceira lonxa de Galicia en canto a cantidade de polbo vendido (detrás da de Coruña e da de Ribeira). Por termo medio en Bueu véndese o 10% do polbo galego acadando un prezo por quilo un 11% superior ao do resto das lonxas galegas en conxunto.

Un dos caladoiros de polbo máis importantes da ría de Pontevedra é a parte exterior das illas Ons especialmente ao sur delas onde existen bancos de rabioso (*Glycymeris glycymeris*) un bivalvo moi apreciado polo polbo.

Este ano de 2018 é un dos máis pobres en capturas de toda a serie histórica o que ten suposto a suba do prezo.

ANTIGAS TÉCNICAS DE PESCA DO POLBO. UN NECESARIO DOCUMENTAL ETNOGRÁFICO

O lóxico desenvolvemento das embarcacións e as artes de pesca, provocan que a grandes pasos se vaian perdendo ancestrais artes e métodos de capturas, que de non poñer algo da nosa parte, en pouco tempo desaparecerán da mente de todos.

A pesca do polbo fixo que os habitantes de Ons, que durante dous séculos viviron illados e nas máis duras condicións de vida, crecieran economicamente e puideran montar outra vida na península que lles proporcionou unha mellor calidade de vida.

Coido que o dar a coñecer esas artes por medio dun documental, onde nos ilustren e relaten como eran eses primitivos métodos de pesca e o seu uso, sería dar un paso de xigante para que as xeracións vindeiras poidan coñecer un importante elo da nosa etnografía e da cultura popular mariñeira dun espazo e dunha comunidade que hoxe pertence ao único Parque Nacional de Galicia.

Estamos a tempo, ollo pouco, pero en Ons aínda queda unha dorna en uso e mariñeiros que contan entre 65 e 75 (*figura 5*) anos cun estado de forma increíble que non terían inconveniente e poñerse de novo aos remos da dorna e cos vellos aparellos, que aínda conservan, ser actores experimentados para desenvolver unha xornada de pesca coas artes do espello e a raña (*figura 6*) e así quedar reflectido nun documental ao que se lle quitaría moito proveito educativo, informativo e divulgativo.

Dende este modesto artigo quero animar ás administracións, sobre todo aos xestores do Parque Nacional, para que se poñan ao labor e favorezan a realización dun documental sobre estas artes de pesca do polbo en Ons, subvencionando a súa produción, coido que sería de gran utilidade no Centro de Interpretación de Vigo, así como nos diferentes Centros das demais illas do Parque.

Figura 5 - Cesáreo, mariñeiro de Ons calafateando a única dorna que hoxe podemos ver en Ons. El podería ser un magnífico protagonista dese documental.

Figura 6 - Dous mariñeiros de Ons pescando coa arte da Raña. 1982